

КАЛЫПТАНУУЧУ БИЛИМДЕРДИ СИСТЕМАЛУУ КАЙТАЛООНУН ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИКАЛЫК МЕХАНИЗМДЕРИ

Билимди кабылдоо бул татаал психолого-дидактикалык процесс. Ал манилүү болуш үчүн процесстин акыл-ой жүгүртүүчү бөлүмдөрүн пайдалануу зарыл.

Негизги сөздөр: калыптануучу билим, системалуу кайталоо, акыл-эс, ой-жүгүртүү, дидактикалык материалдар, билим берүү процесси.

THE RE-FORMED KNOWLEDGE OF PSYCHOLOGICAL-DIDACTIC MECHANISMS

Perception of knowledge in this complex psychological-didactic process. To be effective, he must use the thinking process units.

Key words: education formed a systematic review of the mind, thinking, teaching materials, educational process.

Билим берүүдө (окутууда), ошондой эле көпчүлүк дидактикалык маселелерди колдонуп илимдердин негиздерин калыптандырууда, айрым бир психолого-дидактикалык проблемалар (өздөрүнүн окутуучу функциялары менен кошо) педагогикалык система катары окутуу ишине борбордук орунда тураары шексиз. Окутуу же билим берүү (ал окучуугабы, угуучугабы же студенткеби: баари бир) өзүнүн негизинде билимдердин татаал, керектүү жана манилүү-маңыздуу курамдарын өзгөчө туура башкаруу аркылуу бере билүү жана окутуп үйрөтүү - дегенди билдирет. Ал эми ар кандай кубулушту, процессти же объекти башкара билүү үчүн, анын өзгөчө курамын, негизги кыймылдаткыч күчтөрүн жана ар түркүн аракет берүүчү түзүлүштөрүн сөзсүз талапка ылайык билүү жана маңыздуу өздөштүрүү абзел. Окутуп билим берүү процесси деле татаал жана бат эле өзгөрүп кетүүчү, кээде каалагандай педагогикалык сапатта күткөндөй жыйынтыктан таптакыр бөлөкчө натыйжа берүүчү процеске кирет. Мындайча айтканда, окутуу процесси көбүнчө, анын сырткы көрүнүшү же үстүртөн жүргүзүлүүчү жекече байкоо аркылуу гана өзүнүн объектилери боюнча оң натыйжаларын кээде туура байкоого мүмкүн эмес болуучу, ошондой өзүнүн жекече негизи бар гана таризде өтүнүч түркүн түспөлдүү өзгөрүп туруучу татаалдыгы менен өзгөчө сапатка ээ болот. Демек, билим алуу же билимдерди кабылдоо – бул курамы өтө көп түркүн акыл-ой аракеттерди камтыган, көбүнчө жардамчы кыймылдуу акыл – ой жана ойлоно билүү жөндөмү менен коштолуучу, татаал ой – аракеттердин топтошкон белгилүү жыйынтыгынын дараметтүү натыйжасы дегенди билдирет. Ал өз курамына кабыл алуучу же байкоочу (перспективдүү акыл-ой жана иш аракеттерди) жана ой сезимде сакталып калуучу, эске тута билүү жана манилүү кайталап (мнемикалык аракеттерди) жана ар түркүн ой жүгүртүүнү талап кылуучу акыл-ой жүгүртө билүүнү да камтыйт [2,5].

Ошентип, билим берүү жана билимди кабылдоо өзүнө мүнөздүү жана психолого-дидактикалык функциясы бар акыл-ой аракеттүү процесс экен. Алар татаал жана ар түркүн калыптанган. Өзгөчө мурда кабылданган (анын сапаттык деңгээлдери ар түрдүү) же аздыр – көптүр студентке, угучууга же окучууга, белгилүү болгон билимдердин курамын алдын ала атайын дидактикалык «тоголоктоо» ыкмасы менен жаңыдан психолого-дидактикалык өзөккө ээ болгон, манилүү жана өзөктүү кайталоо учурунда өзгөчө конкреттүү сөздүк жана

абстракциялуу курамы менен өзүнчө мааниге ээ болгон татаал окуу-программалык материалдарын баштан-аяк манилүү кайталап – кабылдоо мезгилинде, аң-сезимдүү кабылдоочу субъект үчүн экинчи сигналдык системанын ролу жогорулайт [4]. Ошол эле учурда студенттин, угуучунун же окуучунун улам жашы жогорулаган сайын билимдин сөз түрүндөгү эске салуусуна караганда, анын түспөлү - бейнеси түрүндө эске салып кайталоо педагогикалык көбүрөөк оң натыйжаларды бере алат [5].

Бирок, ошондой болсо дагы, айталы, мурда кабылданган билимди дидактикалык негизинде өзөктүү - манилүү «тоголоктоо» жана аны маңыздуу «жандыра билүү» - деген педагогикалык ыкма менен кайталоодо, даяр формулаларды, цифраларды жана чыгарылыштарды (даталарды, схемаларды, таянычтарды ж.б. ушундай сыяктуу окутуулучу жана эске салуучу дидактикалык бейнелерди) даяр түрдө берүүдө атайын алдын ала түшүндүрүп берүү менен кайталоого караганда, студенттин, угуучунун же окуучунун өзүнүн жекече мүнөзгө ээ болуучу кабылданган же эске түшүрө билүүчү речтик, тилдик жана сөздүк таянычтарын жардамы менен өзөктүү кайталоочу субъективтүү аракеттери жемиштүүрөк болоорун эскертип коелу.

Ар түрдүү сапаттык деңгээлде мурда кабылданган же кадимки эле педагогикалык процессте окутулуп жаткан билимдердин тутумун ырастуу, манилүү, өзөктүү жана жекече жогорку сапаттык деңгээлге тете көтөрүп сөзсүз түрдө, алгач педагогдун жекече жогорку ишмердүүлүгүнөн, педагогикалык ар түркүн ыкмалардын колдонуу сапатынан, дидактикалык системалуу колдонулуучу «кеңейтүүчү же маңыздуу тоголоктоо» усулдарынан, билимдерди калыптандыруучу илимий – дидактикалык операциялардын түзүлүшүнөн жана окутуу, ошондой эле туура, негиздүү акыл-ой жүгүртө билүүнүн жекече калыптануучу субъективдүү мотивдеринен дагы көз каранды болоорун кесиптештерге эскерте жүргөнүбүз оң [4].

Өзөктүү жана маани-маңыздуу билимди жалпы дидактикалык негизинде кайталоо төмөнкү учурларда жакшы жана жемиштүү болоорун белгилеп алаар элек;

а) студенттердин, угуучулардын (окуучулардын) билимди кабылдоолорундагы мурдагы кабылданган жана калыптанган эски субъективдүү таанып – билүүчү негиздеги умтулууларына кашумча жаңы акыл-ой жүгүртө билүүгө, перспективдүү жана мнемикалык өзөккө ээ болуучу билимдерди кабылдоону өркүндөтө билүүлөрүнөн;

б) кабылданган же жаңыдан өзөктүү-манилүү кайталануучу билимдердин курамына практикалык (көндүм) акыл-ой жана окуу аракеттерин манилүү өрчүтө билүүдөн;

в) билимдердин өз ара маңыздуу системалашкан, жалпыланган жана татаал манилүү бөлүктөрүн жекече өркүндөтө алуудан (окутуучунун жардамы менен);

г) ар түрдүү акыл-ой аракеттерде, билимдердин калыптандырууда колдонулуучу түз жана тескери кабылданган же учурда сапаттуу өздөштүрүлүп жаткан билимдердин курамын системалуу, жалпыланган жана маңыздуу өзөккө ээ болуучу сапатта кайталоо жемиштүү болу үчүн, кайталануучу билимдердин мүмкүн болушунча жаңыча куралган тутумдары схемалуу жана абстрактуу моделдешкен негиздерге ээ болуп, кайрадан жаңы дидактикалык структуралык маани-маңызда атайын кайталоо үчүн даярдалып, б.а. «тоголоктоонуп» (дидактикалык бирдиктери кеңейтилип же ирилештирилип) түзүлүп чыгуусу зарыл. [2,3].

Айталы, нукура жана таза калыптануучу билимдердин негиздерин калыптандыруунун (мында өзүнүн гана психолого-дидактикалык айрым функциялары бар) өзөктүү, манилүү жана ошондой эле маңыздуу кайталоонун ролу өтө зор. Так ушул сапаттагы өзөктүү жана манилүү кайталоонун кээ бир дидактикалык негиздеги психологиялык функцияларына биз төмөнкүлөрдү кошоор элек.

1⁰. Кабылдануучу билимдерди дидактикалык негиздерде туура, таза, өзөктүү системалаштыруу жана жалпылаштыруу. Алардын психологиялык негиздөөчү өзөктөрү сөзсүз бар болушу зарыл. Айталы, билимди кабылдоочу акыл-эстүү ой-жүгүртө билүүчү мүмкүнчүлүктөрүнө ылайык билимдерди «тоголоктоо» ыкмасы менен кайталоо [1].

2⁰. Өзөктүү жана манилүү кайталоо үчүн тура дидактикалык негизге ээ болгон билимдерди «тоголоктоо» ыкмалары өз ичине билимдерди өздөштүрүүнү манилүү

кеңейтилген дидактикалык ыкмасын, өзөктүү жалпылаштырууну жана маңыздуу системалаштыра билүүнү камтыйт. Мындай «тоголоктонгон» билимдерди туруктуу кенен жана манилүү жандыра билүү дагы өзүнүн тутумунда айрым өзүнчө этаптуу психологиялык функциялары бар дидактикалык ыкмалар негизделген. Так ушундай илимий – усулдук негизге ээ болгон педагогикалык (дидактикалык) билимдерди өзөктүү жана манилүү кайталоо усулдарынын негизинде, белгилүү советтик врач жана психолог Гальперин П.Я. түзгөн жана анын окучуулары (Талызина Н.Ф. ж.б. ММУ) тарабынан улантылган «Акыл-ой аракеттерди этаптар аркылуу калыптандыруу» - деген психологиялык концепция жатат. Бул концепциянын талабында үйрөнүлүүчү жана кабылдануучу билимдерге ээ болгон жалпы дидактикалык багытты таба билүүчү психологиялык функциялар бар [2,3].

Ушул психологиялык концепциянын жоболорун калыптандыруучу билимдерди өзөктүү жана манилүү кайталоо усулун туура колдоно билүүдө билимдерди таза, так, өзөктүү жана маңыздуу жалпылаштыруу чоң мааниге эгедер [1,3]. Мында негизинен конкреттүү жана абстаркциялык билимдерди кайталоодо калыптандырууда жана өздөштүрүүдө айрым психолого-дидактикалык функцияларды колдонуу аркылуу билимдердин сапаттуу курамдарын бири-бирине туура жалгаштыруу негизи педагогикалык (дидактикалык) маселе болууга тийиш. Ал өзүнчө изилденип каралуучу педагогикалык проблема десе болот.....

Адабияттар:

1. Бекбоев И.Б., Тимофеев А.И., Усубалиев Р.У. Систематизация решение задач по школьному курсу алгебры. Ф., «Мектеп», 1978.
  2. Гальперин П.Я. Развитие исследований по формированию умственных действий. – В кн.: психологическая наука в СССР. М., 1959, т1, стр.1. 441-469.
  3. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении. М., Педагогика, 1972.
  4. Леонтьев А.Н. Обучение – как проблема психологии. – Вопросы психологии, 19957, №1, стр.3-17.
  5. Смирнов А.А. Избранные психологические труды: В 2-ч томах т1., т2., - М.: Педагогика, 1987.
-